

IUDIT CĂLINESCU¹, UNGARIA / ROMÂNIA

Cuvinte-cheie: haiducie, Balog Tógyer, Hanul din Kondoros, comunitatea istorică românească din Ungaria, memoria colectivă.

Haiduci celebri din Câmpia Maghiară și interacțiunile lor cu comunitatea românilor din Ungaria

Rezumat

Studiul analizează fenomenul haiduciei din Câmpia de Sud (regiunea Békés-Bihar) a Ungariei de astăzi, de la mijlocul secolului al XIX-lea, concentrându-se pe figura transetnică a proscrisului român Balog Tógyer. Prin coroborarea a trei piloni metodologici — cercetarea arhivistică (1848–1849), istoriografia monografică timpurie și culegerile recente de folclor —, articolul investigează faimosul atac de la Hanul din Kondoros și rețelele logistice din pusta maghiară. Dincolo de dimensiunea infracțională, consemnată de aparatul judiciar, lucrarea evidențiază mutația simbolică post-pășoptistă, prin care comunitățile locale, depășind faliile etnice sau confesionale, l-au asimilat pe liderul proscrisilor ca erou popular și simbol al rezistenței în fața absolutismului militarizat.

¹ Lector Dr., Institutul Limbii Române, București / Universitatea din Szeged, Ungaria.

Keywords: outlawry (betyár), Balog Tógyer, Kondoros Inn, the historical Romanian community in Hungary, collective memory.

Famous Outlaws of the Hungarian Plain and Their Interactions with the Romanian Community in Hungary

Summary

This study analyzes the phenomenon of outlawry in the Southern Great Plain (the Békés–Bihar region of present-day Hungary) from the mid-nineteenth century, focusing on the transethnic figure of the Romanian outlaw Balog Tógyer. By combining three methodological pillars—archival research (1848–1849), early monographic historiography, and recent folklore collections—the article investigates the famous attack on the Kondoros Inn and the logistical networks that supported outlaws across the Hungarian puszta. Beyond its criminal dimension, as documented by the judicial authorities, the study highlights the symbolic transformation that occurred in the aftermath of the Revolutions of 1848–1849, whereby local communities, transcending ethnic and confessional divisions, came to embrace the outlaw leader as a folk hero and a symbol of resistance to militarized absolutism.

Haiduci celebri din Câmpia Maghiară și interacțiunile lor cu comunitatea românilor din Ungaria

Istoriografia dedicată fenomenului haiduciei în Bazinul Carpatic s-a concentrat, în mod tradițional, asupra unor figuri legendare, intens mediatizate în folclor și în literatura cultă, lăsând adesea în penumbră dinamica interetnică și micro-istoriile comunităților locale. În timp ce personalități precum Pintye Gligor (Pintea Viteazul) sau Rózsa Sándor au beneficiat de studii monografice ample, manifestările haiduciei românești din Câmpia Maghiară (în maghiară - Dél Alföld), din secolul al XIX-lea, au rămas fragmentar cercetate, fiind conservate preponderent în fondurile arhivistice locale.

Prezentul articol își propune să analizeze interacțiunile specifice dintre cetele de haiduci, conduse de lideri români, și comunitățile românești din Ungaria, cu un interes deosebit asupra localității Micherechi (în maghiară - Méhkerék), o localitate cu populație românească din Ungaria, aflată în vecinătatea orașului Gyula. Reconstituirea acestui univers social complex devine posibilă, în primul rând, datorită cercetărilor documentare de pionierat, realizate de istoricul Seres István, care a valorificat izvoarele păstrate în Arhiva Națională Maghiară de la Budapesta și în arhivele comitatului Békés. La acestea se adaugă contribuțiile etnografei Emilia Martin, o cercetătoare din cadrul comunității istorice românești din Ungaria, ale cărei investigații de teren și coordonări editoriale, în cadrul revistei *Izvorul*, o revistă de etnografie și folclor a românilor din Ungaria, au permis salvarea și structurarea acestui bulk de material etnografic, lingvistic și folcloric rural. Și, nu în ultimul rând, sunt importante informațiile despre haiduc, primite din monografia localității Micherechi, întocmită de Teodor Pățașiu, în 1934.

Prin reevaluarea acestor surse, articolul își propune să nuanțeze imaginea haiducului, nu doar ca simplu delincvent, ci ca actor social complex, profund integrat în memoria colectivă și în rețelele de solidaritate locală din perioada post-pășoptistă. Prin urmare, analiza fenomenului va fi abordată tridimensional, integrând organic trei perspective complementare. În primul rând, axa istorico-documentară (arhivistică) are rolul de a fixa datele factuale și cronologia strictă a jafurilor, precum și acțiunile represive, declanșate de autoritățile militare. Aceasta este dublată, în al doilea rând, de dimensiunea monografică și biografică, extrasă din scrierile timpurii ale lui Pățașiu, surse care oferă detalii prețioase despre originile, instrucția și viața privată a proscrisului. În cele din urmă, demersul este completat de perspectiva etnografică, dedicată memoriei colective, care urmărește modul în care comunitatea românească a idealizat figura lui Balog Tógyer, conservându-i amintirea prin toponimie locală și regionalisme specifice.

Despre viața haiducilor români de pe teritoriul Ungariei de astăzi nu există studii ample, însă o sursă bibliografică importantă este reprezentată de cercetările lui Seres István, care, în numărul 35 al revistei de etnografie și folclor *Izvorul* (o publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, care apare anual la Gyula), apărut în anul 2014, publică studiul *Balog Tógyer - Surse documentare despre istoria lumii haiducilor români din jurul*

orașului *Giula*, în care analizează lumea haiducilor din această zonă a Ungariei, oferind și o bogată colecție de documente legate de aceștia, în principal din Arhiva Națională Maghiară de la Budapesta. Cercetătorul îmbogățește, prin acest studiu, panteonul haiducilor români din Bazinul-Carpatic cu o figură rar întâlnită. Până la apariția acestei cercetări erau cunoscute doar faptele maramureșeanului Pintye Gligor, mort în 1703, care a participat, ca și soldat al lui Rákóczi Ferenc, la ocuparea orașului Baia Mare, el fiind primul haiduc român a cărui figură s-a răspândit în Bazinul Carpatic. Epocile ulterioare nu mai sunt așa de cunoscute, ele existând doar în arhive și documente².

Pentru a înțelege dinamica interacțiunilor dintre haiducii români și comunitățile locale, este indispensabilă analizarea statutului special pe care acești proscrisi l-au dobândit în mentalul colectiv din Câmpia Maghiară, cu precădere în proximitatea mișcărilor revoluționare de la 1848. Depășind condiția simplilor delincvenți rurali, mulți dintre liderii acestor cete au fost asimilați și integrați direct în efortul militar pentru independență. Această mutație simbolică — prin care figura proscrisului este transfigurată în cea de combatant patriot — își găsește o reflectare profundă, atât în realitatea istorică a epocii, cât și în creația literară cultă, care a contribuit decisiv la mitizarea fenomenului.

În spațiul literaturii maghiare, o expresie de referință a acestui fenomen o constituie poezia *Haiducul* (*A betyár*), scrisă de Arany János, operă care a cunoscut o largă asimilare sub formă de baladă populară. În realitate, corpusul poetic dedicat acestui personaj fictiv, creat de Arany János, înglobează patru balade interconectate, ale căror fire narative se îmbină cu ușurință. În cadrul primei compoziții, protagonistul, haiducul Csongorádi Pista, este surprins inițial petrecându-și timpul la Hanul din Kondoros, pentru ca ulterior, în

² Vezi Seres István, *Balog Tógyer - Surse documentare despre istoria lumii haiducilor români din jurul orașului Giula*, în *Izvorul. Revistă de etnografie și folclor*, ICRU, Giula, Nr. 35, 2014.

contextul evenimentelor din anii 1848–1849, să se înroleze în rândurile armatei revoluționare, unde se distinge prin acte de bravură, luptând ca husar pentru independența maghiară³. Această structură baladescă poate fi interpretată ca o prelungire firească a scrierilor elaborate de Arany János, în cursul anului 1849; în acele versuri de factură populară, poetul descria calitatea de combatant a faimosului lider de haiduci Rózsa Sándor, balada bucurându-se de o audiență extinsă, atât în rândul populației civile, cât și în taberele militare.

De altfel, cel mai cunoscut conducător al proscrisilor din epocă, Rózsa Sándor, a beneficiat de un act de grațiere semnat de Kossuth Lajos, la Hódmezővásárhely, în data de 3 octombrie 1848. În urma acestei amnistii, el s-a plasat în fruntea unui detașament compus din 150 de călăreți înarmați, implicându-se direct în operațiunile militare, desfășurate în extremitatea sudică a Câmpiei Maghiare. Statutul de soldat, asumat de Rózsa, a dobândit o rapidă notorietate pe întregul teritoriu al țării, ecourile sale propagându-se inclusiv în restul Europei. Ca o consecință directă a acestui succes de imagine, Kossuth a autorizat oficial înrolarea, în cadrul armatei de honvezi, a deținuților care ispășeau pedepse pentru delikte minore. Această decizie a determinat o proliferare a unităților de cavalerie neregulate; membrii acestor gărzi călare erau dotați cu armament și purtau straie specifice haiducilor, ansamblul lor vestimentar fiind compus din cămașă populară, ițari largi, pălărie rotundă, bici și baltag⁴.

Topografia infracțională a regiunii evidențiază o rețea strânsă de hanuri strategice (în maghiară – „csárda”), în comitatele Békés (Bichiș) și Bihor, puncte nodale folosite intens ca refugii de către cetele de proscrisi. Printre cele mai frecventate stabilimente se numărau hanul Kajla din Salonta (astăzi în România) și legendarul han Báránka (situat între Sarkad și Kötegyán), o destinație predilectă a haiducilor din ambele zone. Acestora li se adăugau hanul Gugyori, de la marginea localității Șercad (în maghiară – Sarkad), recunoscut ca spațiu de judecată pentru doi lideri faimoși, hanul Orosi, din împrejurimile așezării Zsadány, precum și renumitele hanuri Hámszárító și Szamárbögető⁵. Densitatea impresionantă a acestor puncte logistice, în perioada absolutismului habsburgic (circa 1853), este confirmată și de istoricul Szabó Ferenc, reputat specialist în cercetarea universului haiducesc din Câmpia de Sud (Dél-Alföld), care consemna existența a nu mai puțin de 41 de hanuri de pustă active pe cuprinsul comitatului Békés⁶.

Dintre toate stabilimentele epocii, Hanul din Kondoros, amplasat la intersecția a șapte drumuri, și existent și în prezent (astăzi funcționând ca restaurant, celebru pentru

³ Seres István, *Betyárból „ostoros huszár” – Arany János Rózsa Sándor (1849) című versének háttere*, în Csörsz Rumen István (ed.), *Doromb – Közköltészeti Tanulmányok*, Nr. 2, Budapesta, 2013, pp. 242.

⁴ Seres István, *Balog Tógyer - Surse documentare despre istoria lumii haiducilor români din jurul orașului Giulia*, în *Izvorul. Revistă de etnografie și folclor*, ICRU, Giulia, Nr. 35, 2014, p. 3.

⁵ Nagy Lajos, *Híres, nevezetes betyárok tanyázása Zsadány környékén. (Kézirat.)*, Budapesta, Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 1959, p. 177-179.

⁶ Szabó Ferenc, *A Dél-Alföld pusztai csárdái (Hanurile din Câmpia Dél-Alföld)*, în revista *Ethnographia*, Nr. 85, 1974, p. 336.

gastronomia tradițională maghiară), rămâne un reper legendar; clădirea, și pusta aferentă, erau închiriate de orașul Szarvas, funcționarea sa fiind controlată de decenii, de nobilii locali. Printre administratorii săi renumiți s-au numărat Baghy Pál, implicat în comerțul mixt în timpul revoluției, și concetățeanul său, Argay Sámuel, cel din urmă gestionând hanul în perioada 1848–1849, când a și căzut victimă jafurilor succesive de la finele anului 1849. Primul atac, de o magnitudine deosebită, s-a produs la 12 octombrie 1849, valoarea impresionantă a prăzii propulsând evenimentul în atenția opiniei publice, la nivel național. Ulterior, la 26 decembrie 1849, stabilimentul a fost ținta unui al doilea jaf, mai puțin documentat, în cadrul căruia șase haiduci au confiscat caii, vitele, proviziile și banii hangului, agresând totodată și drumeții adăpostiți acolo, în acea seară⁷.

Cunoscut în epocă drept „Marea cârciumă de la Kondoros”, hanul era deținut de un consorțiu de investitori evrei bogați din comitatul Békés (Bichiș): Engländer Herman (mare comerciant din Pesta), Assinger Dávid (comerciant din Szolnok) și frații Epstein (activi în Orosháza și Szarvas). Deși sursele menționează prezența mai multor indivizi înarmați în perimetru, martorii oculari au confirmat că doar trei bărbați au pătruns efectiv în clădire, în timpul celui de-al doilea jaf. Atacul infirmă imaginea clasică a haiducilor care acționau exclusiv călare; în realitate, pentru transportul în siguranță al prăzii de la hanuri sau sălașe, aceștia foloseau adesea căruțe, în timp ce călăreții erau specializați în mânărea animalelor furate. În plus, acțiunile temeinic planificate includeau întotdeauna o gardă care supraveghea atelajele, tactică aplicată, cel mai probabil, și la Kondoros. Conform declarațiilor, liderul grupului era un bărbat de 25–30 de ani, înalt, subțire, cu tenul oacheș (negru-roșiatic), ochi

Hanul din Kondoros

⁷ Seres István, op. cit., în *Izvorul. Revistă de etnografie și folclor*, ICRU, Giula, Nr. 35, 2014, p. 5.

albaștri, păr negru, mustață scurtă și fără barbă. Acesta purta un veston scurt, albastru, brodat cu șnur negru, pantaloni albaștri și o geantă militară de honved din piele⁸. Această descriere detaliată a liderului grupului nu era una oarecare; semnalmentele oferite de martori corespundeau fidel profilului unui proscris renumit, investigațiile ulterioare demonstrând că bărbatul în veston de honved era, de fapt, legendarul Balog Tógyer.

Pe baza rapoartelor întocmite în epocă, se poate constata că atacurile acestor haiduci nu erau efectuate spontan, ci aveau, cu siguranță, la bază informații precise despre oaspeții înstăriți care treceau pe la han. Situația economico-socială a comercianților jefuiți, precum și amploarea furtului de bani și de alte lucruri de valoare, sugerează clar că jaful din noaptea de 12 octombrie 1849 a fost unul minuțios premeditat. Extinderea rapidă a urmăririi pentru prinderea făptașilor, dar și faptul că vestea atacului a intrat imediat în fluxul național de informații, demonstrează că jaful de la Kondoros a reprezentat unul dintre delictele grave

ale acelor vremuri.

În același timp, deși eforturile inițiale ale autorităților din comitatul Bichiș (în maghiară – Békés) nu au dat, pe moment, niciun rezultat, în câteva surse de informații din acest comitat începuse deja să se speculeze că autorul era un haiduc, renumit în întreaga țară. La doar două zile mai târziu, comisarul de ordine din Salonta consemna, în raportul său oficial, că atacul de la han fusese înfăptuit de Balog Tógyer din Ciumeghiu, conducătorul haiducilor, urmărit în zonă de ani de zile, alături de camarazii săi. După estimările oficiale ale acestuia, în pusta din Kondoros s-au furat în acea noapte 25.000 de forinți, mai multe lanțuri de aur și ceasuri, iar din această pradă consistentă „au fost bine plătiți ortacii haiducului”. O zi mai târziu, dintr-o corespondență oficială sosită de la Sarkad, reieșea o primă dovadă concretă a complicităților locale: doi dintre caili furați de la Kondoros fuseseră ascunși la sălașul unui anume Balog Sándor din Salonta⁹.

⁸ *Ibidem*, p. 6.

⁹ *Ibidem*, p. 8.

Consemnarea complicităților locale și a rețelilor de tăinuitori din jurul Salontei demonstrează că identitatea conducătorului haiducilor, Balog Tógyer, descris în documente ca *zsellér* [jeler/zilier] și căsătorit la Ciumeghiu, depășise sfera simplei criminalități, personalitatea sa fiind bine documentată în cercetările folclorice românești. În comunitățile tradiționale românești din jurul orașului Gyula, și cu precădere în cadrul celei din Micherechi, celebritatea proscrisului a conferit acțiunilor sale o aură de glorie, asigurându-i o reputație legendară. Cu toate acestea, în sintezele istoriografice majore, dedicate universului haiducesc maghiar și român, nu se face practic nicio referire la profilul său, principalul impediment fiind reprezentat de lipsa surselor de cercetare publicate. Arhivele, monografiile și studiile de specialitate, utilizate până în prezent, cartografiază cu precădere era absolutismului și perioada mișcărilor de haiducie posterioare acesteia. Cu toate acestea, dinamica bandei sale seamănă izbitor cu modelele regionale consolidate; încă din anii premergători luptei pentru independență, haiducul Rózsa Sándor, activ la granița dintre comitatele Csongrád și Békés, reușise să își asigure o uriașă notorietate, în fruntea unei cete formate din localnici din Hódmezővásárhely și din regiunea Békés. Acești haiduci s-au reorientat ulterior, devenind păstori de cai și vite în zona orașelor Orosháza și Szarvas, și integrându-se în rândul populației rurale înstărite, pentru ca, după încheierea războiului de independență, activitățile lor economice să devină pe deplin tipice pentru mediul rural din Câmpia Maghiară¹⁰.

Despre figura istorică a haiducului Balog (menționat, în localitatea Micherechi, și sub forma „Bologu”) a oferit mărturii scrise și Teodor Păteașiu în cadrul operei sale monografice, *Monografia comunei Micherechiu*, apărută în 1934¹¹. Pasajul următor, citat din această monografie, ilustrează tocmai această dinamică a protecției locale, confirmând faptul că așezarea devenise un refugiu sigur pentru liderul proscrisilor: „*Spuniau omenii cei bătrâni cum au fost Bordaș Teodor, numit domnu linjii, că Bologu au avut 11 hortaci, 8 Români și cu iel 9, unul cu numele Daina au fost din Ciumeghiu, om galant, au mai avut trei unguri, unul șerkădan cu numele Nagy Csorbai János, din Salonta ceva Călmádi, unul din Bichișiu. Ziua la miazăzi veniau la noi în sat și scoteau din crâșmă butea cu rachie și o așezau lângă stradă și putea se margă se beie care au voit.*”¹².

Însă dincolo de consemnările documentare, ecourile acțiunilor sale au fost perpetuate o lungă perioadă în mediul rural, prin intermediul tradiției orale; relatările despre faptele sale circulau intens în comunitate, fiind evocate cu precădere de bărbații din Micherechi, în ochii cărora acesta dobândise statutul de erou popular. În perioada contemporană, deși memoria colectivă locală a reținut doar episoade fragmentare din activitatea faimosului proscris, amprenta prezenței sale s-a conservat la nivel lingvistic prin intermediul toponimiei. Astfel, o porțiune din hotarul localității Micherechi, situată spre direcția

¹⁰ *Ibidem*, p. 8.

¹¹ Emilia Martin, „Figura lui Bologu în memoria colectivă”, în revista *Simpozion*, Comunicările celui de-al XXIV-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria, Giula, 22-23 noiembrie 2014, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula, 2015, p. 120.

¹² Teodor Păteașiu, *Monografia comunei Micherechiu*, în *Izvorul, Revistă de etnografie și folclor*, Nr. 32, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula, 2011, p. 28.

Újsalonta, este cunoscută și în prezent sub denumirea de Ieriu de Bologu, mărturie vie a impactului profund pe care acest personaj l-a avut asupra spațiului geografic și spiritual al comunității¹³.

Din perspectivă comparativă, parcursul biografic și destinul haiducului Bologu se înscriu în tipologia clasică a proscrisilor care au activat în arealul sud-estival al Câmpiei Maghiare la mijlocul secolului al XIX-lea. Reconstituirea obiectivă a biografiei istorice și a acțiunilor sale din regiunea Salonta – Giula se bazează pe coroborarea a trei surse complementare, care se completează reciproc. Un prim pilon documentar îl constituie *Monografia Micherechiului*, amintită anterior, realizată de Teodor Pățașiu în anul 1934 și publicată, ulterior, în numărul 32 al revistei de etnografie și folclor *Izvorul*. Aceasta este dublată și verificată istoric, prin intermediul documentelor de arhivă originale, din perioada revoluționară 1848–1849, identificate și aduse la lumina tiparului de cercetătorul Seres István în numărul 35 al aceleiași publicații. În cele din urmă, perspectiva factuală este întregită de dimensiunea tradiției orale locale, reprezentată de narațiunile, interviurile și legendele despre Bologu înregistrate recent în rândul comunității din localitate¹⁴.

Narațiunile etnografice, care circulă contemporan în comunitatea din Micherechi, referitoare la acest haiduc – desemnat local prin termenul regionalizat „bitier” (derivat din maghiarul „betyár”) – oferă indicii prețioase, cu privire la originea lui Bologu, acțiunile sale infraționale, stabilimentul său favorit (menționat în folclor drept „crâjma din uăluri”), dar mai ales cu privire la circumstanțele capturării sale. Potrivit datelor consemnate în monografia realizată de Teodor Pățașiu, Bologu s-a născut în anul 1820 în localitatea Cefa. Din punct de vedere al instrucției școlare, acesta a absolvit trei clase la școala din Salonta, iar la vârsta de 19 ani s-a căsătorit cu o tânără, originară din localitatea Ciumeghiu. Textul monografic subliniază că decizia sa de a îmbrățișa calea proscrisului și a tâlhăriei a fost determinată de o nedreptate socială, context în care a evoluat ulterior, până la a deveni cel mai temut lider de haiduci din comitatele Bihor, Hajdú, Arad și Békés. Această perspectivă este parțial dublată de tradiția orală, culeasă recent în zonă, de etnografa Emilia Martin, din care reiese că Bologu provenea din spațiul românesc, migrând pe filiera Salonta – Ciumeghiu. Conform memoriei colective, acesta își stabilise cartierul general într-o colibă improvizată (descrișă arhaic, în graiul local „în pupi dă tulheni”), amplasată în hotarul satului dinspre Újsalonta, perimetru care își păstrează până astăzi valoarea de reper spațial, prin toponimul „ieriu dă Bologu”¹⁵.

Dacă documentele de arhivă oferă radiografia juridică a acțiunilor bazei sale, cercetarea de teren, realizată de etnografa Emilia Martin, aduce la lumină supraviețuirea spectaculoasă a mitului lui Balog Tógyer - Bologu, în memoria colectivă a românilor din Micherechi. Înregistrările recente demonstrează că narațiunile populare au conservat cu fidelitate elementele topografice și identitare ale haiducului. În mentalul colectiv, Bologu este amintit indubitabil ca fiind originar din România, sosit pe filiera Salonta–Ciumeghiu,

¹³ Emilia Martin, *op. cit.*, *ed. cit.*, p. 120.

¹⁴ *Ibidem*, p. 122.

¹⁵ *Ibidem*, p. 123.

spațiul său de refugiu devenind un reper geografic local, sacralizat prin toponimul „ieriu dă Bologu” (șanțul/pârâul lui Bologu) sau prin expresia „în pupi dă tulheni” (în căpițele de tulei/porumb) din hotarul Újsalontei. Această puternică amprentă folclorică se reflectă fidel în mărturiile orale culese de autoare în comunitate, unde graiul local păstrează vie imaginea proscrisului: „*Tata cel bătrân, iel săracu tă ne poveste ceva. Și ne-o povestit despre on haiduc. ... O fost aici în Micherechi on haiduc, on bitier. Și acela locuie doară pân pupi dă tulheni. Și de mai ales sara vine pân Micherechi. ... Zăceu că doară dâncu vine dă cătă Salonta, Ciumeghi și p-aice. Și d-acolo vine.*”¹⁶; „*Bologu aista o fost on uom dâ Râmânie. D-apu cum și spunem și nu-l șertelim? Ca cum ai zăce că fost on bitier. Ida? Acela umbla acolo pă ieriu dă Bologu. Dă acie l-o anumit ieriu dă Bologu că iel p-acolo vine dâ Râmânie.*”¹⁷.

Pe lângă definirea geografică a ariei sale de mobilitate, mărturiile din teren pun un accent deosebit pe dimensiunea etnolingvistică a proscrisului. În ciuda contextului politic tulbure și a numelui maghiarizat, păstrat în documentele oficiale, memoria colectivă din Micherechi l-a asimilat pe Bologu ca fiind indubitabil român, elementul definitoriu și proba supremă a acestei apartenențe fiind utilizarea graiului matern, în interacțiunile sale cotidiene. Această convingere fermă a comunității, conform căreia statutul de betyár (haiduc) se împletea nativ cu identitatea românească, este conservată fidel în amintirile localnicilor: „*Zăceu că o vorbit românește. Probabil o știut și ungurește, io nu știu. Da iera român, așe o zâs.*”¹⁸; „*Râmân o fost. Nu l-o știut nime pontoșoan că inde stă. O zâ că stă în Coștian, o zâ că stă în Salonta și Tincă și nu știu, p-acolo. Iel o știut rămânește, da. Iel p-aice pă la Micherechi o umbla, c-o fo rămân. La unguri n-o umbla iel.*”¹⁹.

Importanța documentară a acestui parcurs biografic rezidă în mod fundamental în legăturile strânse pe care ceata de proscriși le-a dezvoltat cu membrii comunității românești din Micherechi, spațiu în care haiducii operau cu o libertate uimitoare. Astfel, imediat după înfrângerea Revoluției din 1848, mai precis la 31 august 1849, Balog a intrat în sat alături de cinci ortaci, oprindu-se la casa notarului Radványi Albert, aflat la pat din cauza frigului. În ciuda faptului că notarul a negat, de frică, că îl cunoaște, haiducul a turnat două pahare de vin, afirmând ironic că băutura este un remediu bun pentru boală. Totuși, soția notarului l-a identificat imediat, amintindu-și momentul în care proscrisul fusese expus anterior în lanțuri, la crucea din sat; la întrebarea acesteia privind motivele alegerii acestei căi în viață (haiducia), Balog a oferit o replică memorabilă: „Pentru că răufăcători au fost destui!”. Ulterior, grupul s-a retras la cârciuma lui Mihai Netea pentru a lua masa, părăsind localitatea abia după lăsarea întunericului²⁰.

La doar câteva zile după acest incident, Balog a revenit în Micherechi, însoțit de 7-8 oameni, petrecând și cântând alături de muzicanții locali, timp de două zile. Aceștia au

¹⁶ Informatoarea Maria Martin, născută în 1939, Micherechi, în *Ibidem*.

¹⁷ Informator Vasile Poindan, născut în 1927, Micherechi, în *Ibidem*.

¹⁸ Informatoarea Maria Martin, născută în 1939, Micherechi, *Ibidem*, p. 124.

¹⁹ Informator Teodor Cioca, născut în 1930, Micherechi, *Ibidem*, p. 124.

²⁰ Seres István, op. cit., în *Izvorul. Revistă de etnografie și folclor*, ICRU, Giula, Nr. 35, 2014, p. 19.

vizitat din nou casa notarului, unde soția oficialului le-a asigurat mâncare, plecând ulterior din sat la lăsarea serii, pe cai și în căruțe. Prezența bandei în rândul românilor din Micherechi a devenit una curentă: haiducii frecventau deschis și fără teamă cârciuma locală sau gospodăria învățătorului, și își extindeau raidurile spre alte sate românești, precum Crâstor sau Șercad, adesea însoțiți de lăutarii din Micherechi. Mai mult, aceștia îi ordonau din timp notarului să le pregătească prânzul, o obligație pe care acesta trebuia să o execute, în ciuda penuriei alimentare, lăsate în urmă de trupele rusești, staționate la Șercad, care rechiziționaseră sarea și grăsimea. În timpul acestor ospete de la casa notarului, 2-3 haiduci asigurau paza la intrare, având puști cu două țevi pe spate și alte 4-5 arme puse în față, continuându-și ulterior ziua în cârciumă. Din această perioadă datează o altă avertizare faimoasă a lui Balog, care a declarat public în sat că, deși nu dorește să păgubească niciun localnic, va executa prin împușcare în cap pe oricine va încerca să îl trădeze și va distruge întreaga așezare; ca urmare a acestei amenințări și a fricii insuflăte, niciun sătean nu a încercat să îl denunțe, evitând chiar și să îi pomenească numele²¹.

Sub aspectul compoziției etnice, se remarcă faptul că nucleul acestei cete de haiduci era de confesiune ortodoxă, fiind format din etnici români, în ciuda diversității vestimentare pe care o afixau. Totuși, conform însemnărilor notarului din Micherechi, structura grupului era una eterogenă: printre proscriși se aflau un bărbat înalt, îmbrăcat după moda din Salonta (identificat ca fiind maghiar reformat), precum și un etnic evreu. De asemenea, cetei i se alăturase un bărbat blond, cu un nivel mai ridicat de instrucție, care știa să scrie, purta o șubă ornamentată cu șnur roșu și se mândrea cu proveniența sa din Zenta, unde activase în trupele lui Rózsa Sándor²². Un alt aspect deosebit de interesant, privitor la interacțiunile cu localnicii, îl constituie situația extrem de ingrată în care se afla notarul din Micherechi. Deși în ochii multora Radványi Albert trecea drept un complice fățiș al bandei, acesta îi primea în propria casă exclusiv din considerente de siguranță personală și din dorința de a-și proteja avutul. Dar, în ciuda faptului că i-a mărturisit soției sale că el va fi singurul care va iniția demersuri legale împotriva proscrișilor, tentativele sale au rămas fără rezultat. Încercând să își salveze poziția administrativă, la 30 septembrie 1849, notarul a intenționat să îi denunțe pe haiduci; totuși, acesta a avertizat că prinderea lor nu putea fi realizată decât de jandarmi extrem de curajoși sau de soldați bine pregătiți, întrucât oamenii lui Balog erau dotați cu un armament militar superior, compus din pistoale de înaltă calitate și numeroase puști cu două țevi²³.

Din nefericire, izvoarele documentare, ulterioare acestei perioade, nu mai oferă date concrete cu privire la soarta cetei de proscriși; numele lui Balog Tógyer și ale tovarășilor săi dispar definitiv din registrele de arest ale comitatului Békés sau ale orașului Giula. În contextul epocii, absența mențiunilor oficiale are o singură explicație plauzibilă: capturarea lor a fost urmată de un proces sumar și de executarea rapidă a sentinței cu moartea. O paralelă istorică, elocventă în acest sens, o constituie destinul dramatic al renumitului haiduc

²¹ *Ibidem*, p. 19-20.

²² *Ibidem*, p. 20.

²³ *Ibidem*, p. 21.

Rózsa Sándor. Deși fusese grațiat pentru serviciile aduse în timpul Revoluției de la 1848, și se retrăsese alături de familie la un sălaș din Szeged-Alsóváros, noul regim nu i-a iertat trecutul. La mijlocul anului 1849, loțiitorul comitelui suprem din Gyula, aflând de prezența sa în regiune, a ordonat arestarea lui imediată; deși Rózsa a reușit să se salveze temporar, după ce a împușcat doi soldați trimiși să îl captureze, represiunea sistemică s-a intensificat brutal. La doar câteva zile de la acest incident, autoritățile imperiale au instituit tribunalele curții marțiale, o realitate juridică implacabilă care demonstrează că, chiar dacă Balog și haiducii săi ar fi evitat temporar captura, sfârșitul lor sub rigorile legii marțiale era oricum iminent²⁴.

În urma analizei coroborate a materialului documentar și etnografic, putem concluziona că fenomenul haiduciei, în Câmpia Maghiară, la mijlocul secolului al XIX-lea, reflectă o profundă fractură între viziunea instituțională a autorităților și receptarea la nivelul culturii populare. Pe de o parte, în timp ce memoria colectivă l-a reținut pe Balog Tógyer ca „un haiduc curajos și cu stil”, posteritatea locală catalogându-l drept o persoană simpatcă, aparatul administrativ și judiciar al epocii l-a încadrat într-o paradigmă strict infracțională. În sursele oficiale, imaginea sa este radical diferită, proscrisul fiind numit prin apelative clasice; pe lângă etichetele de „hoț” sau „tâlhar”, documentele statale îi definesc pe Balog și pe membrii bandei sale drept „haiduci” și „golani”²⁵.

Această dualitate terminologică este strâns legată de mutația semantică pe care însuși conceptul de haiducie a suferit-o, în contextul mișcărilor sociale de la mijlocul secolului al XIX-lea. Dacă înainte de anul 1848, prin termenul de „haiduci” se desemna, într-un sens restrâns, un grup de delincvenți specializați în furtul de cai, după experiența revoluției pașoptiste, semnificația se transfigurează radical. „Haiducii” încep să fie proiectați în conștiința maselor ca eroi populari, lideri carismatici cu rețele extinse de contacte, definiți prin opoziția față de regim și protejați sistematic de către comunitățile rurale. În această dinamică se înscrie și utilizarea curentă a cuvântului „haiduc”, în timpul Revoluției din 1848, când termenul a început să fie atribuit persoanelor plasate în afara legii, care opuneau rezistență armată în fața puterii centrale.

Din această tipologie a rezistenței nu face excepție nici Balog Tógyer. Din rapoartele oficiale ale epocii, reiese clar că populația civilă i-a acordat un sprijin logistic substanțial, oferindu-i adăpost și acoperire atât lui, cât și ortacilor săi. Un aspect remarcabil, relevat de prezenta cercetare, este transetnicismul acestui sprijin: comunitățile de la firul ierbii nu au operat disocieri pe criterii naționale, astfel că, atât ortodocșii români din Micherechi, cât și reformații maghiari din Kőtegyan, manifestau o simpatie deschisă față de acțiunile lui Balog. Deși sursele administrative din epocă pun accentul pe apartenența confesională și mai puțin pe originea etnică directă, analiza contextului ne permite să deducem etnia pe baza religiei; prin urmare, nucleul de haiduci ortodocși din jurul lui Balog era, în mod cert, de etnie română.

Destinul acestei mișcări a fost însă curmat brusc de realitățile geopolitice ale finalului

²⁴ *Ibidem*, p. 28.

²⁵ *Ibidem*.

anului 1849. După luna noiembrie a acelui an, sursele documentare referitoare la activitatea cetelor din regiune dispar complet. Odată cu instaurarea guvernării militarizate austriece asupra comitatului Békés, măsurile represive s-au intensificat, iar acești haiduci au fost capturați, condamnați rapid și spânzurați, urmând aceeași soartă tragică cu cea a altor proscrisi celebri ai locului, precum Orbán Bálint și Fábíán Pista. Cu toate acestea, dispariția fizică nu a însemnat și ștergerea din conștiința simbolică a zonei. Balog Tógyer s-a impus definitiv în memoria populară, ca prototipul conducătorului de haiduci: neînfricat, carismatic și puternic. Aceste atribute legendare au fost potențate istoric de spectaculosul fel în care a reușit, în repetate rânduri, să evadeze din fața legii, dar și de îndrăzneala logistică, demonstrată în executarea faimosului atac de la Hanul din Kondoros. Atributele sale definitorii — ținuta relativ elegantă (specifică portului de honved cu șnururi), petrecerile fastuoase organizate în hanurile din pustă, defilările sfidătoare prin sate, acompaniați de muzicanți, alături de jafurile plănuite minuțios — îi conturează acestui proscris un stil comportamental inconfundabil.

Din punct de vedere metodologic, cercetarea de față demonstrează importanța abordării interdisciplinare a acestei teme. Așa cum s-a arătat, adevărata istorie a lui Bologu (după cum este reținut local) nu poate fi completă fără coroborarea celor trei piloni fundamentali ai cercetării: monografia timpurie a lui Teodor Pătcășiu din 1934 (care ne oferă repere biografice cruciale, precum nașterea sa în Cefa în anul 1820, studiile de la Salonta și căsătoria în Ciomeghiu), documentele arhivistice originale din anii 1848–1849, publicate de Seres István în revista *Izvorul*, și culegerile recente de folclor, realizate de Emilia Martin. Mai mult, perenitatea acestei figuri este demonstrată de faptul că, deși amintirea faptelor sale s-a fragmentat în timp, ea a lăsat urme adânci în toponimia locală contemporană, prin microtoponimul „*ieriu dă Bologu*” (păstrat în graiul comunității, pentru a desemna o porțiune din hotarul Micherechiului spre Újsalonta), sau în regionalisme vii, precum termenul de „*bitier*”. Rămâne ca direcție deschisă, pentru cercetările ulterioare, investigarea comparativă de detaliu, pentru a stabili cu exactitate gradul de corespondență dintre trăsăturile descrise în tradiția orală a românilor din Micherechi și realitățile consemnate în documentele judiciare ale vremii. Istoricii și folcloriștii vor descoperi, cel mai probabil, o convergență surprinzătoare: cele două imagini prezintă trăsături relativ identice, fapt ce confirmă că memoria colectivă a comunității românești din Micherechi a conservat profilul istoric și legendar al haiducului Balog, cu o acuratețe remarcabilă, și fidelă izvoarelor documentare oficiale.

Surse bibliografice

- Martin, Emilia**, „Figura lui Bologu în memoria colectivă”, în revista *Simpozion, Comunicările celui de-al XXIV-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria, Giula, 22-23 noiembrie 2014*, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula, 2015.
- Nagy Lajos**, *Híres, nevezetes betyárok tanyázása Zsadány környékén. (Kézirat.)*, Budapest, Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 1959.
- Pățașiu, Teodor**, *Monografia comunei Micherechiu*, în *Izvorul, Revistă de etnografie și folclor*, Nr. 32, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula, 2011.
- Seres István**, *Balog Tógyer - Surse documentare despre istoria lumii haiducilor români din jurul orașului Giula*, în *Izvorul. Revistă de etnografie și folclor*, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula, Nr. 35, 2014.
- Seres István**, *Betyárból „ostoros huszár” – Arany János Rózsa Sándor (1849) című versének háttere (Din haiduc husar – Sursele de inspirație ale poeziei lui Arany János - Rózsa Sándor, 1849)*, în Csörsz Rumen István (editor), *Doromb – Közköltészeti Tanulmányok*, Nr. 2., Budapest, 2013.
- Szabó Ferenc**, *A Dél-Alföld pusztai csárdái (Hanurile din Câmpia Dél-Alföld)*, în revista *Ethnographia*, Budapest, Nr. 85, 1974.